

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-39-12>

УДК 342.573

А. М. КУЛІШ

аспірант юридичного факультету

E-mail: andreykulish1805@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-8465-1372>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСНІ ОЗНАКИ РЕФЕРЕНДНОГО ПРОЦЕСУ

АНОТАЦІЯ. Вступ. Чинний Закон України «Про всеукраїнський референдум» 266 разів вживає термін «процес референдуму», однак не містить визначення того, що під цим терміном розуміється. Серед вітчизняних дослідників референдної проблематики теж мало хто бере на себе відповідальність визначити це поняття та виокремити його ключові елементи. Водночас у вітчизняному законодавстві (як чинному, так і тому, що вже втратило чинність) міститься офіційне визначення референдуму, де не згадується процесуальна форма його реалізації, а відтак недостатньо коректно розкривається сутність даного видународного волевиявлення. Тож перед сучасною юридичною наукою стоїть завдання розробки понятійного апарату, спроможного поліпшити механізм правового регулювання, забезпечити ясність і зрозумілість законодавчого тексту, у тому числі й щодо порядку організації та проведення референдуму.

Короткий зміст основних результатів дослідження. У чинному законодавстві України та сучасній правовій доктрині наявні різні підходи до найменування порядку організації та проведення референдуму. На погляд автора, вживання терміна «референдний процес» має перевагу перед іншими, оскільки є однопорядковим до назв решти видів юридичного процесу, котрі мають місце в конституційному праві, як-от «виборчий процес» та «законодавчий процес». Більше того, використаний законодавцем термін «процес референдуму» має скоріше соціологічний, ніж юридичний характер, оскільки слово «процес» у даному контексті може тлумачитись як синонім слова «перебіг», тоді як його вживання у поєднанні з прикметником «референдний» унеможливило широке тлумачення, акцентуючи увагу на тому, що йдеться виключно про різновид юридичного процесу.

Родовою ознакою референдного процесу є те, що він виступає одним із різновидів юридичного процесу, що врегульовані нормами конституційного права. Це не викликає жодних застережень і звільняє нас від необхідності наводити розлогий перелік ознак, притаманних усім видам юридичного процесу, зосередивши свою увагу виключно на тих видових особливостях, що є сутнісними, найважливішими, такими, що вирізняють референдний процес з-поміж усіх інших видів юридичного процесу, в тому числі й тих, що внаормовані конституційним правом. На погляд автора, таких ознак три. Першою серед них є мета референдного процесу, яка має двосдиний характер. З одного боку, референдний процес має юридично зафіксувати політичну волю первинного колективного суб'єкта (народу чи територіальної громади), а з іншого – забезпечити реалізацію громадянами права на участь у референдумах. Другою сутнісною ознакою референдного процесу є те, що він реалізується виключно в ініціативному порядку, тобто має ініціативний характер. Третьою сутнісною ознакою референдного процесу є його завершеність (у спеціальній літературі цю ознаку ще називають імперативністю).

Висновки. Використаний вітчизняним законодавцем термін «процес референдуму» має скоріше соціологічний, ніж юридичний характер, оскільки слово «процес» у даному контексті може тлумачитись як синонім слова «перебіг», тоді як його вживання у поєднанні з прикметником «референдний» унеможливило широке тлумачення, акцентуючи увагу на тому, що йдеться виключно про різновид юридичного процесу. Відповідно, з точки зору законодавчої техніки більш коректним є термін «референдний процес».

Референдний процес слід розглядати в об'єктивному та суб'єктивному аспектах, котрі діалектично співвідносяться між собою як форма і зміст. Референдний процес у суб'єктивному сенсі – це ініціативний та імперативний різновид юридичного процесу, що врегульований конституційно-правовими нормами та має на меті юридично зафіксувати політичну волю первинного колективного суб'єкта (народу чи територіальної громади), а також забезпечити реалізацію громадянами права на участь у референдумах. Референдний процес в об'єктивному сенсі – це інститут референдного права, що являє собою сукупність конституційно-правових норм, котрі регулюють процесуальний порядок юридичної фіксації політичної волі первинного колективного суб'єкта (народу чи територіальної громади), а також реалізації громадянами свого права на участь у референдумах.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: конституція, конституційні форми безпосередньої демократії, референдум, референдний процес, стадії референдуму, ініціювання референдуму, політичні права особи.

Як цитувати: Куліш А. М. Поняття та сутнісні ознаки референдного процесу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право»*. 2025. Вип. 39. С. 134-142. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-39-12>

In cites: A.M. Kulish (2025) Concept and essential features of the referendum process *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (39), P. 134-142 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-39-12> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Чинний Закон України «Про всеукраїнський референдум» 266 разів вживає термін «процес референдуму» [1], однак не містить визначення того, що під цим терміном розуміється. Серед вітчизняних дослідників референдної проблематики теж мало хто бере на себе відповідальність визначити це поняття та виокремити його ключові елементи. Водночас у вітчизняному законодавстві (як чинному, так і тому, що вже втратило чинність) міститься офіційне визначення референдуму, де не згадується процесуальна форма його реалізації, а відтак недостатньо коректно розкривається сутність даного видународного волевиявлення.

Звісно, закон не можна перетворювати на юридичний тезаурус, але ключові поняття мають бути в ньому представлені, аби уникнути розбіжностей у тлумаченні відповідних правових явищ і досягти єдності правозастосовчої практики. Тож перед сучасною юридичною наукою стоїть завдання розробки понятійного апарату, спроможного поліпшити механізм правового регулювання, забезпечити ясність і зрозумілість законодавчого тексту.

Ступінь розробленості проблеми. У вітчизняній конституційно-правовій доктрині напрацьована доволі значна теоретична база, що стосується референдуму як провідної форми безпосередньої демократії, достатньо пригадати ґрунтовні дослідження М. Бондар, Ю. Будника, В. Кириченка, К. Книгіна, М. Оніщука, О. Панкевича, В. Погорілка, Т. Рябченко, А. Ставнійчук, В. Федоренка, А. Янчука та інших. Водночас варто відзначити, що у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття вітчизняний дискурс щодо організації та проведення референдумів отримав міцну теоретико-правову основу у вигляді праць С. Алексєєва, І. Атаманчук, В. Горшенєва, О. Куракіна, М. Кельмана, О. Лук'янової, П. Недбайла, М. Максютіна, С. Олейнікова, А. Павлушиної, І. Погрібного, О. Сидоренко, Д. Слинька, О. Ющика та інших дослідників, якими сформовано загальну теорію юридичного процесу.

Однак процесуальний порядок проведення референдуму досі значною мірою залишається поза межами уваги вітчизняних конституціоналістів, що не відповідає тим викликам, які стоять перед Україною як демократичною, правовою державою на сучасному етапі її розвитку.

Мета дослідження полягає у формулюванні універсального для всіх видів референдуму визначення референдного процесу та висвітлення сутнісних його ознак. Досягнення поставленої мети досягається використанням формально-юридичного (догматичного), семантичного, системно-структурного, функціонального та інших методів сучасної юриспруденції на основі діалектичного підходу, шляхом критичного аналізу наявної законодавчої та доктринальної бази.

Виклад основного матеріалу. У чинному законодавстві України та сучасній правовій доктрині наявні різні підходи до найменування порядку організації та проведення референдуму. Так, у Законі України «Про всеукраїнський референдум» від 26 січня 2021 року № 1135-IX вжито термін «процес всеукраїнського референдуму» [1]. Натомість В. Погорілко та В. Федоренко зазначають, що той порядок, в якому реалізуються матеріальні норми референдного права, в юридичній науці мають назви «референдний процес», «референдна процедура», «порядок підготовки і проведення референдумів», «основні стадії всеукраїнського та місцевого референдуму» тощо, і водночас стверджують, що найбільш виправданим терміном, який розкриває сутність порядку організації та проведення референдумів в Україні, є термін «референдний процес» [2, с. 231]. На наш погляд, такий підхід заслуговує на підтримку, але потребує додаткового обґрунтування. На наш погляд, вживання терміна «референдний процес» має перевагу перед іншими, оскільки є однопорядковим до назв решти видів юридичного процесу, котрі мають місце в конституційному праві, як-от «виборчий процес» та «законодавчий процес». Більше того, використаний законодавцем термін «процес референдуму» має скоріше соціологічний, ніж юридичний характер, оскільки слово «процес» у даному контексті може тлумачитись як синонім слова «перебіг», тоді як його вживання у поєднанні з прикметником «референдний» унеможливує широке тлумачення, акцентуючи увагу на тому, що йдеться виключно про різновид юридичного процесу.

Принагідно відзначимо, що в монографічній літературі юридичний процес тлумачиться як «різновид соціального процесу, що являє собою юридично внормовану, динамічно структуровану (стадійну), локаційно-темпорально

визначену, формалізовану поведінку уповноважених суб'єктів, спрямовану на вирішення юридичних справ» [3, с. 159]. Референдному процесу притаманні всі перелічені ознаки, тож це дає достатні підстави стверджувати, що він є різновидом юридичного процесу.

Юридична в нормованість референдного процесу означає, що поведінка його суб'єктів чітко врегульована процесуальними нормами, котрі вказують, у якому порядку реалізуються права та обов'язки учасників референдуму, передбачені матеріальними нормами права [4, с. 11-12]. Сукупність норм, що регулюють референдний процес, утворюють однойменний інститут як структурне утворення (простий інститут) у межах загального конституційно-правового інституту «Референдне право». Визначення референдного процесу як інституту референдного права чітко вказує на дислокацію відповідних норм у системі конституційного права як галузі права. За допомогою відповідних процесуальних норм, з одного боку, реалізується право громадян на участь у референдумі, а з іншого – об'єктивується політична воля первинного колективного суб'єкта (у разі загальнодержавного референдуму – суверенна воля народу, а в разі місцевого референдуму – воля територіальної громади). При цьому саму участь у референдумі слід розглядати як певний комплекс конкретних політичних правомочностей особи (серед яких – право брати участь в ініціюванні референдуму, в обговоренні питань, що виносяться на референдум, у голосуванні на референдумі, в оскарженні його результатів тощо).

На вищезазначені два аспекти (значення) референдного процесу вже зверталася увага в науковій літературі. Так, В. Федоренко розглядав референдний процес в об'єктивному та суб'єктивному значенні. В об'єктивному значенні цей науковець пропонував визначати референдний процес як інститут конституційного права, що об'єднує конституційно-правові та інші галузеві норми права, котрі регулюють суспільні відносини, пов'язані з ініціюванням, організацією та проведенням всеукраїнського й місцевих референдумів, а також реалізацією їх рішень. Водночас, у суб'єктивному значенні В. Федоренко розумів референдний процес як сукупність низки нормативно визначених послідовних дій, спрямованих на реалізацію права громадян України на участь у референдумі. Окремі групи таких дій (ініціювання, організація та проведення референдумів і реалізація їх рішень) визначаються як стадії референдного процесу. Тобто, у суб'єктивному значенні референдний процес

– це нормативно визначені стадії реалізації права громадян на участь у референдумі [5, с. 75-76]. Погоджуючись в цілому з таким підходом, маємо зауважити, що поняття «референдний процес» в об'єктивному та суб'єктивному сенсі діалектично співвідносяться між собою, як форма і зміст, оскільки за допомогою норм відповідного інституту відбувається юридичне закріплення тих процесуальних правовідносин, зміст яких складають права та обов'язки учасників референдуму.

Досить часто, надаючи визначення поняттю «референдний процес», науковці вдаються до його порівняння з іншими видами юридичного процесу в межах конституційного права, передусім із виборчим та законодавчим процесами. У даному контексті вважаємо слушним зауваження В. Погорілка та В. Федоренка, що при визначенні порядку організації та проведення всеукраїнського референдуму, потрібно уникати ототожнення процедури референдуму із процедурою виборів та законотворчим процесом [2, с. 239]. Справді, всі вони різняться за метою, за переліком та змістом стадій, за складом учасників, їх правами та обов'язками, підставами та порядком оскарження неправомірних дій тощо.

К. Книгін акцентує увагу на тому, що найбільш близьким за своєю природою до референдуму є інститут виборів до органів державної влади і місцевого самоврядування [6, с. 241]. В. Федоренко конкретизує цю ідею, наголошуючи на тому, що референдний процес має схожі з виборчим процесом ознаки: він також є формою реалізації політичного права громадян України; склад суб'єктів референдного процесу частково співпадає з системою учасників виборчого процесу; існують певні схожі стадії – складання списків виборців, утворення дільниць для голосування; голосування, оприлюднення результатів тощо.

Водночас, В. Федоренко вказує на те, що референдний та виборчий процеси суттєво відрізняються за предметом правового регулювання: якщо виборчий процес є нормативно визначеним способом формування представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування, то референдний процес – формою безпосереднього вирішення громадянами України найважливіших питань загальнодержавного та місцевого значення [5, с. 74].

У свою чергу, Т. Рябенко в цілому раді своїх досліджень визначає референдуми як форму правотворчості українського народу [7, с. 21-22; 8, с. 167-169; 9, с. 36], і в такому контексті дослідження неможливо обійтись без

співставлення референдного та законодавчого процесів.

Ми погоджуємось із тим, що референдний процес має деякі схожі риси з виборчим та законодавчим процесом, що зумовлено спільністю предмета конституційно-правового регулювання, однак при формулюванні універсального для всіх видів референдуму визначення референдного процесу маємо наголосити на унікальності даного виду юридичного процесу. У свою чергу, цевимагає від нас розкриття сутнісних ознак референдного процесу, котрі вирізняють його з-поміж усіх інших видів юридичного процесу. Такий підхід видається єдиною можливістю, враховуючи наявність відмінних правових норм, що регулюють схожі відносини в різних видах юридичного процесу, навіть в межах однієї галузі права, зокрема неможливість використання за аналогією правових положень виборчого чи законодавчого процесу під час підготовки та проведення референдуму.

Переходячи безпосередньо до визначення поняття референдного процесу, слід зауважити, що у вітчизняній конституційно-правовій доктрині вже є певні напрацювання, котрі можуть слугувати підґрунтям і відповідною точкою для наших подальших міркувань і висновків. Принагідно слід відзначити, що в даному питанні вітчизняна правова думка навіть випереджає аналогічні зарубіжні розробки, оскільки західна конституційно-правова доктрина намагається уникати універсальних визначень, а тим більш їх закріплення у законодавчих актах, обґрунтовуючи цей підхід принципом наукового плюралізму та неможливістю надати єдиного й довершеного визначення правовим явищам.

На відміну від західної, вітчизняна конституційно-правова наука, не абсолютизуючи роль дефініцій у праві, завжди прагнула їх сформулювати з метою одноманітного розуміння і застосування на практиці. Так, К. Книгін, пропонуючи авторське визначення референдного процесу, виходить з пріоритету прав і свобод людини і громадянина, а відтак вважає за доцільне загострити увагу на тому, що це – сукупність передбачених законодавством дій уповноважених суб'єктів, спрямованих на реалізацію своїх законних прав та обов'язків з приводу референдуму. Водночас цей автор також звертає увагу на двох аспектах поняття «референдний процес», наголошуючи на тому, що правова регламентація відповідних дій здійснюється на підставі процесуальних норм, сукупність яких складає інститут референдного процесуального права [6, с. 241-242]. У

свою чергу, Т. Рябенко, зосереджуючи свою увагу на дослідження тільки одного різновиду референдного процесу – референдного правотворчого процесу, – пропонує визначати його як «сукупність юридично регламентованих послідовних дій щодо створення нормативно-правових актів належної юридичної сили безпосередньо народом шляхом загальнодержавного референдуму» [10, с. 239-240].

Подібне до наведених вище визначення надають В. Панасюк, Ю. Бальцій та І. Глиняний, наголошуючи, що за змістом процес референдуму – це «діяльність уповноважених суб'єктів, яка регламентована процесуальними нормами, спрямована на досягнення конкретного юридичного результату (прийняття рішення народом шляхом реалізації безпосередньої демократії) та передбачає офіційне закріплення за допомогою відповідних правових актів» [11, с. 7]. Очевидно, під словом «діяльність» в даному випадку розуміється сукупність дій та бездіяльності, що походить від уповноважених суб'єктів протягом тієї чи іншої стадії референдного процесу.

А. Ставнійчук пропонує визначення референдного процесу, котре, на її думку, є найбільш зрозумілим для широкого загалу. За її словами, це – «чітко регламентована процедура, що відповідає на питання, як призначити чи проголосити референдум, як організувати голосування, хто голосуватиме, хто підраховуватиме голоси, що робити з результатами» [12, с. 157]. Погоджуючись із загальною оцінкою щодо простоти й доступності даного визначення для розуміння з боку широкого загалу, маємо констатувати його невелику наукову цінність через відсутність вказівки на сутнісні юридичні ознаки даного явища.

Узагальнення запропонованих вітчизняними конституціоналістами визначень референдного процесу свідчить про наявність певного консенсусу щодо загального розуміння даного правового явища, але водночас – і про відсутність належної чіткості через невиокремлення його сутнісних ознак.

Сучасні зарубіжні конституціоналісти з країн Західної Європи та Північної Америки, на відміну від вітчизняних, враховуючи досить тривалі демократичні традиції своїх країн, а також стабільну наявність законодавчої бази для проведення референдумів, а відтак і їх практику, здебільшого зосереджуються на емпіричних дослідженнях, а відтак – на проблемах, що впливають під час їх проведення, оминаючи проблематику визначення референдного процесу та його ознак. Втім вони дуже часто сприймають референдум, у першу чергу,

як процес його проведення. Таким чином по-перше, референдному процесу справедливо віддається центральне місце в рамках інституту референдуму, по-друге, референдний процес не зводиться ними до голосування та сприймається як тривалий демократичний процес, у рамках якого не лише приймається, але й генерується волею народу певне рішення. Так, Б. Фрей наголошує на важливій інституційній особливості референдуму: референдуми не просто складаються з вибору між заданими альтернативами, а повинні розглядатися як процес, що розтягується в часі [13, с. 338-339]. Схожої думки дотримується й С. Тірні, який наголошує на тому, що розглядати референдум як єдиний безперервний процес від прийняття рішення про проведення референдуму до його результатів, є хибною позицією, аргументуючи таким чином ознаку стадійності референдного процесу [14, с. 11]. Д. Мацусака визначає референдум як процес, за допомогою якого громадяни голосують за політику, запропоновану урядовцями [15, с. 1], таким чином критикуючи тлумачення референдуму як засобу забезпечення безпосереднього народовладдя. Більш позитивне ставлення до інституту референдуму висловлює Л. Ушват, зазначаючи, що референдум – це демократичний процес, за допомогою якого народ прямо і незалежно виявляє свій суверенітет шляхом народного голосування з конкретного питання, що становить загальний інтерес, із національним або місцевим впливом [16, с. 102]. Критичний аналіз наведених вище позицій дозволяє стверджувати, що для зарубіжної конституційно-правової доктрини характерним є узагальнений, політологічний підхід до визначення референдуму, коли його сутність розглядається через призму народовладдя і прав людини, у контексті демократичного врядування. Однак при цьому поза межами уваги залишаються суто юридичні характеристики референдного процесу, чим істотно зменшується значення відповідних визначень для юридичної практики.

У вітчизняній конституційно-правовій науці зроблено чимало спроб виокремити ознаки референдного процесу. Так, В. Федоренко серед ознак референдного процесу в його суб'єктивному значенні виділяє: цілеспрямований і послідовний характер діяльності відповідних суб'єктів; системний характер його стадій; його об'єктивізацію в нормах чинного законодавства; інваріаційний характер залежно від виду референдуму; свободу вибору громадян України щодо участі у референдному процесі на будь-якій його стадії та свободу прий-

няття рішення щодо питань, які виносяться на всеукраїнський та місцеві референдуми [5, с. 75-76].

Попри досить деталізовані характеристики, надані В. Федоренком суб'єктивним та об'єктивним ознакам референдного процесу, А. Ставнійчук у своєму дослідженні, присвяченому місцевим референдумам, вирішила більш розлого розкрити зміст суб'єктивних ознак референдного процесу. Так, відповідно до результатів роботи названої дослідниці, ознака «цілеспрямований і послідовний характер діяльності суб'єктів референдного процесу» полягає у тому, що потреба у референдумі виникає після настання проблеми на місцевому рівні у регулюванні суспільних відносин, які є важливими для певної групи членів територіальної громади або у цілому для громади. Її представники створюють ініціативну групу, яка цілеспрямовано і послідовно займається організаційними питаннями з ініціювання і проведення місцевого референдуму. Ознака «системний характер стадій референдного процесу» полягає у тому, що стадії ініціювання та організації проведення місцевого референдуму мають бути взаємопов'язані та витікати одна з одної. Об'єктивізація референдного процесу на рівні спеціального законодавчого акту України зумовлена вимогою Основного Закону України. Складність та комплексність проблеми організації і проведення місцевого референдуму, необхідність і гарантованість реалізації прав громадян України при проведенні місцевого референдуму, а також принципи реалізації його результатів, гарантії захисту прав громадян, у тому числі і судового, зумовлює комплексний характер системи законодавчих актів, що мають врегулювати референдні правовідносини. Зміст ознаки інваріаційного характеру референдного процесу полягає у тому, що організація всеукраїнського або місцевого референдумів має різні за значенням масштаби організаційних питань. Свобода вибору громадян України щодо участі у референдному процесі та свобода прийняття рішення щодо питань, які виносяться на місцевий референдум, характеризують інститут місцевого референдуму саме як демократичну складову суспільства у цілому, основою якої є філософський принцип свободи волі, що формалізується як установча влада народу і може бути фактично реалізована.

Незважаючи на те, що Ставнійчук А. розкрила ознаки референдного процесу при організації та проведенні місцевого референдуму, дана характеристика, з врахуванням особливостей загальнодержавних референдумів, є акту-

альною й для ознак референдного процесу в цілому [12, с.158-160].

Розглядаючи референдний процес як вид юридичного процесу, власний перелік його ознак наводять В. Панасюк, Ю. Бальцій та І. Глиняний. Розподіляючи їх на загальні та специфічні, науковці відносять до специфічних такі ознаки, як швидкоплинність, варіативність стадій та процедур (залежно від виду референдуму за предметом), імперативність (рішення, ухвалені народом на всеукраїнському референдумі чи рішення територіальної громади, ухвалені на місцевому референдумі, не підлягають затвердженню будь-якими органами влади чи посадовими особами), абсолютність (результат народного волевиявлення не підлягає оскарженню чи скасуванню). Серед загальних науковці виділяють наступні ознаки: націленість на конкретний результат, а саме прийняття рішення безпосередньо народом як одним із способів реалізації народного суверенітету; здійснення уповноваженими суб'єктами; спрямованість на забезпечення реалізації норм матеріального права; системний характер стадій, що означає зміну їх у нормативно визначеній послідовності; документально виражений характер. Кожна процесуальна дія суб'єктів оформлюється відповідним актом (рішенням, постановою, протоколом, заявою, скаргою тощо) [11, с. 6-7].

Вважаємо розкриті вітчизняними науковцями ознаки референдного процесу аргументованими та такими, що здатні досить адекватно охарактеризувати поняття референдного процесу. Втім усі вищезазвані позиції мають два суттєві недоліки: по-перше, вони не повною мірою враховують загальні ознаки юридичного процесу, виокремлені загальнотеоретичною юриспруденцією; по-друге, вони не виокремлюють сутнісні ознаки референдного процесу, які вирізняють його з-поміж інших видів конституційного (в сенсі галузевої приналежності) процесу.

Як відомо, з точки зору формальної логіки, оптимальним вважається таке визначення, що надається через рід і видові відмінності. Тож спробуємо саме в такий спосіб сформулювати визначення референдного процесу.

Скептично ставлячись до спроб виокремлення конституційного процесуального права (обґрунтування цієї позиції перебуває поза межами даного дослідження), родовою ознакою референдного процесу вважаємо те, що він є одним із різновидів юридичного процесу, що врегульовані нормами конституційного права. Це не викликає жодних застережень і звільняє нас від необхідності наводити розло-

гий перелік ознак, притаманних усім видам юридичного процесу, зосередивши свою увагу виключно на тих видових особливостях, що є сутнісними, найважливішими, такими, що вирізняють референдний процес з-поміж усіх інших видів юридичного процесу, в тому числі й тих, що встановлені конституційним правом.

На наш погляд, таких ознак три. Першою серед них є мета референдного процесу, яка має двоєдиний характер. Як уже зазначалося вище, з одного боку, референдний процес має юридично зафіксувати політичну волю первинного колективного суб'єкта (народу чи територіальної громади), а з іншого – забезпечити реалізацію громадянами права на участь у референдумах. Єдність цих двох аспектів зумовлена тим, що колективна воля первинного колективного суб'єкта являє собою суму індивідуальних воľ усіх громадян, які взяли участь у голосуванні. Натомість метою виборчого процесу є формування персонального складу відповідних органів публічної влади, а метою законодавчого процесу – прийняття правового акта вищої юридичної сили.

Важливою ознакою референдного процесу, на яку, як зазначалося вище, звертають увагу як вітчизняні, так і зарубіжні фахівці, є його стадійність. Втім стадійність є загальною ознакою юридичного процесу, що притаманна всім його видам. Насправді другою сутнісною ознакою референдного процесу є не сама стадійність, а наявність у переліку його стадій такої первинної стадії, як стадія ініціювання. Іншими словами, референдний процес реалізується виключно в ініціативному порядку, тобто має ініціативний характер, тоді як багатьом іншим видам юридичного процесу (наприклад, виборчому процесу) така стадія не притаманна взагалі.

Третьою сутнісною ознакою референдного процесу є його завершеність (у спеціальній літературі цю ознаку ще називають імперативністю): рішення, прийняте на референдумі, не потребує схвалення чи затвердження органами публічної влади, і набуває чинності з дня проведення голосування чи оприлюднення його результатів. Відтак стадія голосування і визначення результатів референдуму є кінцевою стадією референдного процесу, тоді як у межах виборчого і законодавчого процесу вона є центральною, але не кінцевою. Кандидати, обрані на виборах, отримують мандат тільки після складення ними присяги, а закон, прийнятий парламентом, підлягає підписанню президентом і може бути ним ветоований.

Виходячи з наведеного вище, референдний процес у суб'єктивному сенсі можна ви-

значити якініціативний та імперативний різновид юридичного процесу, що врегульований конституційно-правовими нормами та має на меті юридично зафіксувати політичну волю первинного колективного суб'єкта (народу чи територіальної громади), а також забезпечити реалізацію громадянами права на участь у референдумах. Виходячи із запропонованої вище дефініції, референдний процес в об'єктивному сенсі можна визначити як інститут референдного права, що являє собою сукупність конституційно-правових норм, котрі регулюють процесуальний порядок юридичної фіксації політичної волі первинного колективного суб'єкта (народу чи територіальної громади), а також реалізації громадянами свого права на участь у референдумах.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. Використаний вітчизняним законодавцем термін «процес референдуму» має скоріше соціологічний, ніж юридичний характер, оскільки слово «процес» у даному контексті може тлумачитись як синонім слова «перебіг», тоді як його вживання у поєднанні з прикметником «референдний» унеможливує широке тлумачення, акцентуючи увагу на тому, що йдеться виключно про різновид юридичного процесу. Відповідно, з точки зору законодавчої техніки більш коректним є термін «референдний процес».

2. Референдний процес слід розглядати в об'єктивному та суб'єктивному аспектах, котрі діалектично співвідносяться між собою як форма і зміст.

3. Референдний процес у суб'єктивному сенсі – це ініціативний та імперативний різновид юридичного процесу, що врегульований конституційно-правовими нормами та має на меті юридично зафіксувати політичну волю первинного колективного суб'єкта (народу чи територіальної громади), а також забезпечити реалізацію громадянами права на участь у референдумах.

4. Референдний процес в об'єктивному сенсі – це інститут референдного права, що являє собою сукупність конституційно-правових норм, котрі регулюють процесуальний порядок юридичної фіксації політичної волі первинного колективного суб'єкта (народу чи територіальної громади), а також реалізації громадянами свого права на участь у референдумах.

Виходячи з сутнісних ознак референдного процесу, вбачаємо необхідним подальше дослідження конституційно-правового регулювання його окремих стадій, зокрема початкової стадії – ініціювання референдуму.

Також вважаємо перспективним поглиблення досліджень статусу суб'єктів референдного процесу, зокрема суб'єктів ініціювання референдуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 26.01.2021 р. № 1135-IX. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20 (дата звернення: 01.04.2025).
2. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Референдне право України: навч. посібник. Київ: Ліра, 2009. 366 с.
3. Слинько Д.В. Теоретико-правові засади юридичного процесу: дис... докт. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2018. 506 с.
4. Конституційно-процесуальне право України : підручник (вид. перероб., допов. та вдосконалене) / Ю. М. Бисага, В.В. Гомонай, В.І. Чечерський, Л.Б. Васильчук, С.М. Греца. Ужгород : РІК-У, 2024. 436 с.
5. Федоренко В. Референдне право в системі конституційного права. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2005. № 2. С. 72-76.
6. Книгін К. Г. Процесуальні аспекти всеукраїнського референдуму. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 239-243. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2004_22_45 (дата звернення 01.04.2025).
7. Рябченко Т. О. Поняття референдної правотворчості як виду юридичного процесу. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Суми, 18-19 травня 2017 р.* Суми, 2017. С. 21-24.
8. Рябченко Т. О. Офіційне оприлюднення правових актів всеукраїнського референдуму як стадія референдного правотворчого процесу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2011. Випуск 14. С. 167-174.
9. Рябченко Т. О. Референдна правотворчість як вид правотворчості в Україні. Доцільність органів публічної влади щодо забезпечення стабільності та безпеки суспільства: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 21–22 травня 2015 р. Суми, 2015. С. 33-36.
10. Рябченко Т. О. Поняття та стадії референдного правотворчого процесу в Україні. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2013. Вип. 22. С. 235-243.

- 11.Панасюк В., Бальцій Ю., Глиняний І. Конституційний процес : навч.-метод. посіб. [Електронне видання].Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2024. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/27247> (дата звернення 01.04.2025).
- 12.Ставнійчук А. П. Місцевий референдум як форма безпосереднього здійснення муніципальної влади територіальною громадою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2017. 240 с.
- 13.Frey B. S. Direct Democracy: Politico-economic Lessons from Swiss Experience. American Economic Review.1994 . Vol. 84(2). P. 338-342.
- 14.TierneyS. The Referendum in Multi-level States: Fracturing or Fostering Federal Models of Government? Federal Idea: A Quebec Think Tank on Federalism.Quebec, 2014. URL: http://ideefederale.ca/documents/Tierney_ang.pdf(дата звернення: 01.04.2025).
- 15.Matsusaka J. Initiative and Referendum. Encyclopedia of Public Choice / edited by C.K. Rowley, F. Schneider.New York: Kluwer Academic Publishers, 2003. P. 624-628. URL:https://www.researchgate.net/publication/226732889_Initiative_and_Referendum (дата звернення 01.04.2025).
- 16.Uşvat L. Local Referendum – mechanism of the participative democracy. European Journal of Social Sciences Education and Research. 2017. Vol. 19(33). URL: https://www.researchgate.net/publication/318904138_Legitimation_of_the_Referendum_the_Standard_Mechanism_of_Participatory_Democracy (дата звернення 01.04.2025).

Стаття надійшла до редакції 07.03.2025

Стаття рекомендована до друку 08.04.2025

A.M. KULISH

PhD student, Faculty of Law

E-mail: andreykulish1805@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-8465-1372>

V.N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

CONCEPT AND ESSENTIAL FEATURES OF THE REFERENDUM PROCESS

ANNOTATION.*Introduction.* The current Law of Ukraine “On the All-Ukrainian Referendum” uses the term “process of referendum” 266 times, but does not contain a definition of what is meant by this term. Among domestic researchers of referendum issues, few people also take responsibility for defining this concept and identifying its key elements. At the same time, domestic legislation (both current and obsolete) contains an official definition of a referendum, which does not mention the procedural form of its implementation, and therefore does not sufficiently correctly reveal the essence of this type of popular expression. Therefore, modern legal science is faced with the task of developing a conceptual apparatus capable of improving the mechanism of legal regulation, ensuring clarity and comprehensibility of the legislative text, including the procedure for organizing and conducting a referendum.

Summary of the main results of the study. In the current legislation of Ukraine and modern legal doctrine, there are different approaches to naming the procedure for organizing and conducting a referendum. In the author's opinion, the use of the term "referendum process" has an advantage over others, since it is of the same order as the names of other types of legal process that take place in constitutional law, such as "electoral process" and "legislative process". Moreover, the term "referendum process" used by the legislator is more sociological than legal in nature, since the word "process" in this context can be interpreted as a synonym for the word "course", while its use in combination with the adjective "referendum" makes a broad interpretation impossible, emphasizing that it is exclusively a type of legal process.

The generic feature of the referendum process is that it is one of the types of legal process that are regulated by the norms of constitutional law. This does not raise any reservations and frees us from the need to provide an extensive list of features inherent in all types of legal process, focusing exclusively on those specific features that are essential, most important, those that distinguish the referendum process from all other types of legal process, including those regulated by constitutional law. In the author's opinion, there are three such features. The first among them is the goal of the referendum process, which has a dual nature. On the one hand, the referendum process must legally record the political will of the primary collective subject (the people or territorial community), and on the other, ensure the realization by citizens of the right to participate in referendums. The second essential feature of the referendum process is that it is implemented exclusively in an initiative manner, that is, it has an initiative nature. The third essential feature of the referendum process is its completeness (in the special literature this feature is also called imperativeness).

Conclusions. The term “referendum process” used by the domestic legislator is more sociological than legal in nature, since the word “process” in this context can be interpreted as a synonym for the word “course”, while its use in combination with the adjective “referendum” makes a broad interpretation impossible, emphasizing that it is exclusively

a type of legal process. Accordingly, from the point of view of legislative technique, the term "referendum process" is more correct.

The referendum process should be considered in objective and subjective aspects, which are dialectically correlated with each other as form and content. The referendum process in the subjective sense is an initiative and imperative type of legal process, which is regulated by constitutional and legal norms and aims to legally record the political will of the primary collective subject (the people or territorial community), as well as to ensure the realization by citizens of the right to participate in referendums. The referendum process in the objective sense is an institution of referendum law, which is a set of constitutional and legal norms that regulate the procedural order of legal fixation of the political will of the primary collective subject (people or territorial community), as well as the exercise by citizens of their right to participate in referendums.

KEYWORDS: *constitution, constitutional forms of direct democracy, referendum, referendum process, stages of a referendum, initiation of a referendum, political rights of an individual.*

REFERENCES

1. On the All-Ukrainian Referendum: Law of Ukraine dated 01.26.2021 No. 1135-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20>(in Ukrainian).
2. Pohorilko V. F., Fedorenko V. L. (2009). Referendum Law of Ukraine: Textbook. Kyiv: Lira. 366 p.(in Ukrainian).
3. Slynko D. V. (2018)/ Theoretical and Legal Principles of the Legal Process: Dissertation Doctor of Law: 12.00.01. Kharkiv. 506 p.(in Ukrainian).
4. Constitutional and Procedural Law of Ukraine: Textbook (revised, supplemented and improved edition) / Yu. M. Bysaga, V. V. Gomonay, V. I. Chechersky, L. B. Vasylchuk, S.M. Gretska (2024). Uzhhorod: RIK-U. 436 p.(in Ukrainian).
5. Fedorenko V. (2005). Referendum law in the system of constitutional law. Bulletin of the Central Election Commission. No. 2. P. 72-76(in Ukrainian).
6. Knygin K. G. (2004). Procedural aspects of the all-Ukrainian referendum. Current problems of the state and law. Issue 22. P. 239-243. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2004_22_45(in Ukrainian).
7. Ryabchenko T. O. (2017). The concept of referendum lawmaking as a type of legal process. Reforming the legal system in the context of European integration processes: materials of the International Scientific and Practical Conference. Sumy, May 18-19, 2017. Sumy. P. 21-24(in Ukrainian).
8. Ryabchenko T. O. (2011). Official publication of legal acts of the all-Ukrainian referendum as a stage of the referendum law-making process. Scientific journal of the NPU named after M. P. Dragomanov. Series 18: Economics and Law. Issue 14. P. 167-174(in Ukrainian).
9. Ryabchenko T. O. (2015). Referendum law-making as a type of law-making in Ukraine. The feasibility of public authorities in ensuring the stability and security of society: materials of the International Scientific and Practical Conference of May 21-22, 2015. Sumy. P. 33-36.
10. Ryabchenko T. O. (2013). Concept and stages of the referendum law-making process in Ukraine. Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov. Series 18: Economics and Law. Issue 22. P. 235-243(in Ukrainian).
11. Panasyuk V., Baltsiy Yu., Glynyany I. (2024). Constitutional Process: Teaching and Methodological Manual. [Electronic Edition]. National University "Odessa Law Academy". Odessa: Phoenix. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/27247>(in Ukrainian).
12. Stavniychuk A. P. (2017). Local Referendum as a Form of Direct Exercise of Municipal Power by a Territorial Community: Dissertation ... Candidate of Law: 12.00.02. Kyiv. 240 p.(in Ukrainian).
13. Frey B. S. (1994). Direct Democracy: Politico-economic Lessons from Swiss Experience. American Economic Review. Vol. 84(2). P. 338-342.
14. Tierney S. (2014). The Referendum in Multi-level States: Fracturing or Fostering Federal Models of Government? Federal Idea: A Quebec Think Tank on Federalism. Quebec. URL: http://ideefederale.ca/documents/Tierney_ang.pdf.
15. Matsusaka J. (2003). Initiative and Referendum. Encyclopedia of Public Choice / edited by C.K. Rowley, F. Schneider. New York: Kluwer Academic Publishers. P. 624-628. URL: https://www.researchgate.net/publication/226732889_Initiative_and_Referendum
16. Uşvat L. (2017). Local Referendum – mechanism of the participatory democracy. European Journal of Social Sciences Education and Research. Vol. 19(33). URL: https://www.researchgate.net/publication/318904138_Legitimation_of_the_Referendum_-_the_Standard_Mechanism_of_Participatory_Democracy

Стаття надійшла до редакції 07.03.2025

Стаття рекомендована до друку 08.04.2025